

УДК 631.46

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНА ҐРУНТІВ ЗАКАРПАТТЯ

Фекета І.Ю.

Проаналізовано проблеми використання, розподіл земельної площі Закарпаття. Аналіз та узагальнення результатів моніторингу агрохімічного стану ґрунтів, а також розрахунків балансу поживних речовин свідчать про посилення комплексу деградаційних явищ, збіднення ґрунтів на поживні речовини. Запропоновані заходи охорони ґрунтів, як найбільш інтегрального компоненту екосистеми. Піднято питання збереження еталонних ґрунтових різновидів Закарпаття з одночасною охороною рідкісних та зникаючих видів рослин та тварин.

Ключові слова: ґрунт, деградація, ґрунтові еталони, охорона ґрунтів.

ВСТУП

Одним із основних компонентів навколишнього природного середовища, яке забезпечує існування життя на Землі є ґрунт. Ґрунт є надбанням усього людства, тому необхідно раціонально використовувати і охороняти його для

сучасного і майбутніх поколінь [11]. Заходи охорони природи різноманітні, але серед них основне місце посідає безпосередня охорона на заповідних територіях різноманітних об'єктів біосфери. До таких об'єктів відносять в основному рідкісні та зникаючі види біоти та деякі геологічні утворення, залишаючи поза увагою найбільш інтегральний компонент екосистеми, біогеоценозу – ґрунт [1], [2].

Ґрунт є об'єктом дослідження багатьох вчених ґрунтознавців, біологів, агрономів, де аналізуються

Фекета Ірина Юрївна, к.б.н., доцент кафедри фізичної географії та раціонального природокористування Ужгородського національного університету, e-mail feketa@mail.ru

типи ґрунту, якісні властивості ґрунтів. Так великий вклад у дослідження ґрунтів Закарпаття, у біологічному відновленні родючості зробили вчені: Манівчук Ю.В., Матвієць О.Г. [10]. Ґрунт як основний засіб ведення сільськогосподарського виробництва досліджували економісти Лендел М.А., Газуда Л.М. [3] та інші.

У статті використовуючи методи збору інформації, порівняльного, статистичного аналізу досліджуються проблеми використання, розподіл земельної площі області та піднімається питання збереження еталонних ґрунтових різновидів Закарпаття з одночасною охороною рідкісних та зникаючих видів організмів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Народногосподарське значення ґрунту як основного засобу виробництва в сільському господарстві визначається його основною властивістю - родючістю. На сьогоднішній день актуальним є твердження про науково-теоретичну та практичну цінність кожного природного ґрунтового різновиду.

На території Закарпатської області спеціалісти виділяють 29 видів ґрунтів, що зведені по геоморфологічних і агрокліматичних зонах до кількох переважаючих типів. У низинній зоні переважаючими генетичними типами ґрунтів є дерново-підзолисті, дерново-опідзолені, дернові глейові і лучні глейові [4].

Дернові опідзолені глейові суглинкові ґрунти найбільш поширені в низинній зоні. У передгір'ї

переважають буроземно-підзолисті ґрунти і в невеликій кількості — бурі гірсько-лісові опідзолені. Перші поширені переважно на пологих вершинах і пологих схилах увалів.

У гірській зоні найбільш поширені бурі гірсько-лісові середньо-глибокі (ґрунтовий профіль до 80 см) й неглибокі (до 60 см) ґрунти. В долинах річок поширені й дерново-буроземні ґрунти. Їх ґрунтовий профіль неглибокий (до 50 см), часто з щебенем і уламками твердих гірських порід. На полонинах і в приполонинній смугі в субальпійському й альпійському висотних поясах від 1100 до 1700 м над рівнем моря поширені гірські лучні ґрунти двох відмін: гірські лучні щебенюваті та гірські оторфовані, які зазнають ерозії і в тій чи іншій мірі щебенюваті [4], [15].

Велика різноманітність ґрунтів зумовлює неоднакову потенціальну родючість, різний ступінь використання землі. Найсприятливіші умови з точки зору природної родючості — в низинній зоні, а найгірші — в горах. Однак рівень використання землі залежить не тільки від природних, а й економічних умов: щільності населення, наявності сільськогосподарських угідь і трудових ресурсів, розташування й галузевої структури промисловості, рівня спеціалізації й інтенсифікації сільського господарства, стану розвитку шляхів та інших галузей інфраструктури. У теперішній час в Закарпатській області у порівнянні з 1975, 1985 рр. збільшилась кількість сільськогосподарських угідь. Частина земельної площі області зайнята забудовами, ці землі вийшли із категорії продуктивних (табл. 1).

Таблиця 1 Розподіл земельної площі області за категоріями земель

(тис. га)

	1975	1985	2005	2009
Усього земель (територія)	1275,3	1275,3	1275,3	1275,2
сільськогосподарські угіддя	440,3	458,3	445,6	453,2
з них рілля	159,0	192,0	200,6	200,6
ліси та інші лісовкриті площі	662,2	660,8	722,6	724,1
збудовані землі	39,6	43,7	44,4	45,2

Специфічний характер рельєфу області зумовлює значну відмінність у структурі сільськогосподарських угідь і розподіл їх по зонах. Рівень інтенсивного використання сільськогосподарських угідь визначається питомою вагою в них ріллі та багаторічних насаджень, а екстенсивного — питомою вагою природних сіножатей і пасовищ. Відповідно до цього інтенсивний тип використання сільськогосподарських угідь має місце в низинній зоні, а екстенсивний — в гірських господарствах [10], [14].

Внаслідок проведення земельної реформи в Україні понад 25 млн. га родючих земель було роздержавлено та передано у власність громадян. При цьому землі господарств зазнали значної трансформації, ліквідовано великомасштабне землекористування, а парцеляція земель зумовила знищення сівозмін. Загрозливого характеру набула

втрата гумусу, спричинена дією ерозії та дегуміфікацією ґрунтів [2], [9].

На фоні глибокого порушення екологічної рівноваги між природними та зміненими господарською діяльністю угіддями найнебезпечнішою для ґрунтового покриву є агрохімічна деградація, тобто збіднення ґрунтів на елементи родючості, погіршення гумусового стану та зміна реакції ґрунтового розчину. Загальний баланс елементів живлення у землеробстві країни вже протягом багатьох років залишається від'ємним (понад 100 кг/га) [13]. Це означає, що ми живемо за рахунок експлуатації природної родючості ґрунтів. Таке їх виснаження вже в найближчій перспективі може призвести до істотного погіршення агроекологічних умов.

Тривала нерациональна експлуатація земельних ресурсів без належного врахування ландшафтних і ґрунтово-кліматичних особливостей, інтенсивний

обробіток ґрунту, велика частка посівів просапних культур призвели до розвитку небувалих і широко прогресуючих процесів деградації ґрунтів, що проявляється в погіршенні агрофізичних

властивостей, постійному зниженні вмісту гумусу, безповоротній втраті елементів живлення та інших деструктивних процесах (табл. 2).

Таблиця 2 Порушення і рекультивация земель [8]

(за)

	1995	2000	2005	2007	2008
Порушено земель	1,8	4,8	12,0	89,5	31,9
Рекультивовано земель	84,2	4,8	15,7	42,7	22,4
з них під рілля	-	-	-	-	-

За даними статистичного щорічника Закарпаття за 2010 рік [8] в області збільшується кількість порушених земель, частину рекультивують, але жодного гектару землі під рілля.

Подорожчання цін на сільськогосподарську техніку, паливе, мінеральні добрива, засоби захисту рослин ускладнює ситуацію, не дає можливості сільськогосподарським товаровиробникам додержуватися раціональних агротехнологій, не сприяє відновленню родючості ґрунтів [9]. Значні площі не використовуються, заростають бур'янами, втрачають свою цінність як основний засіб сільськогосподарського виробництва. Аналіз та узагальнення результатів моніторингу агрохімічного стану ґрунтів, а також розрахунків балансу поживних речовин свідчать про посилення комплексу деградаційних явищ, особливо збіднення ґрунтів на поживні речовини. Для призупинення цих процесів та відтворення родючості ґрунтів потрібно збільшити обсяги внесення органічних добрив. Крім того, необхідно додержуватися збалансованих норм внесення мінеральних добрив у ґрунт, не перекриваючи нестачу одного поживного елемента іншим. При цьому, зважаючи на обмежені фінансові, енергетичні ресурси та низький рівень застосування органічних і мінеральних добрив, потрібно ширше застосовувати елементи біологізації землеробства [2].

Конституційна вимога щодо необхідності особливої охорони державою основного національного багатства - землі - залишається декларативним гаслом. Саме держава повинна проводити науково обґрунтовану земельну політику, яка б спрямовувала землекористувачів на збереження та примноження родючості ґрунтів. А починати слід із заходів щодо формування державою в усіх верств населення почуття дбайливого ставлення до ґрунтів як національного багатства країни [1], [2].

Природоохоронні заходи які ведуться з метою збереження ґрунтів націлені на боротьбу з ерозією та різноманітними забрудненнями ґрунтового покриву важкими металами, пестицидами, але ці здатні поновити лише його господарські функції ґрунту. Але ґрунт це важковідновний компонент біосфери, який протягом десятків тисяч років акумулює в собі енергію ландшафту, є його пам'яттю і джерелом підтримання екосистемної рівноваги. Доведено, що повне відновлення екологічних функцій антропогенних ґрунтів не можливе навіть за використання всіх відомих і дієвих засобів

реабілітації. Значна частина інформації про історію розвитку екосистеми втрачається незворотно.

В Україні охороні ґрунтів приділяється значна увага на законодавчому рівні: ратифікація Україною Всесвітньої ґрунтової хартії (1982 р.), Основ світової ґрунтової політики (1983 р.) [7], прийняття Національної програми охорони земель на 1996-2010 рр., Указів Президента України «Про охорону земель» та «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [6]. Ці документи, підкреслюється роль ґрунту як незамінного надбання людства, проте основні їх положення спрямовані на розробку систем заходів, виходячи лише з потреб господарського використання не ґрунтів, а земель у якості одного з найважливіших засобів виробництва. Важливо визначити у законодавчих актах об'єкт охорони ґрунт, як унікального особливого природного тіла зі своїми властивостями та умовами функціонування [5,] [12].

Безперечно природні території різного ступеня охорони як створені для збереження рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин, частково в міру своєї категорії заповідності охороняють і ґрунти, але унікальні ґрунти в них не були критеріями вибору форми заповідання. Дослідження ґрунтового різноманіття Закарпатської області у проводяться на заповідних територіях: Карпатському Біосферному заповіднику, Національних природних парках («Ужанський», «Зачарований край», «Синевир»), але далеко не всі ґрунти, які потребують охорони, опинились в зоні впливу заповідного режиму. За показниками розвитку природно-заповідного фонду та за показником відношення площі природно-заповідного фонду до загальної площі області – 13,4%. Закарпатська область займає 4 місце в Україні. Нині взято на облік 450 територій та об'єктів ПЗФ загальною площею 172,1 тис. га, з них: 34 об'єкти загальнодержавного значення на площі 154,5 тис. га та 416 об'єктів місцевого значення на площі 17599,9 га.

На території Закарпатської області відбувається розширення заповідних територій, актуальним стає включення ґрунтової складової в обґрунтування для заповідання та визначення режиму охорони. ґрунт є дзеркалом ландшафту і від того, як буде збережено ґрунт, залежить успіх реалізації всієї природоохоронної стратегії. Важливим є розроблення програми охорони та збереження ґрунтів та включення її до системи заходів з розвитку екологічної та природо-заповідної мережі та визначення ґрунтових об'єктів, які мають підпадати

під вищий, найсуворіший режим охорони як категорії ґрунтових еталонів.

На території Закарпатської області у створеному (7.08. 2010 р.) РЛП «Притисянський» проводяться комплексні дослідження ґрунтів, де виділено 11 підтипів еталонних ґрунтів, що складає близько 50% ґрунтового різноманіття Закарпаття. Складено 26 паспортів ґрунтових еталонів, з них 9 - для еталонів типових ґрунтів, 5 - для еталонів рідкісних ґрунтів та 12 - для зникаючих ґрунтів. Ці дані започатковують регіональний банк даних еталонних ґрунтів, що повинен увійти до складу державної інформаційної системи ґрунтових еталонів [1].

Створення банку еталонних ґрунтів з якісним визначенням всіх властивостей ґрунту можна використовувати як бонітет для порівняння і використовувати у процесі регулювання земельних відносин у разі: передачі у власність або надання в користування, в тому числі в оренду, земельної ділянки; зміни власника земельної ділянки або землекористувача; проведення грошової оцінки земель; визначення розмірів плати за землю; здійснення контролю за станом родючості ґрунтів.

ВИСНОВКИ

Ґрунт забезпечує існування життя на Землі, всі живі організми суші одержують елементи мінерального живлення з ґрунту. Ґрунт одночасно є наслідком і умовою існування життя. В цьому полягає діалектична єдність біосферних процесів. Тому важливо розробити систему, методику виділення та документування ґрунтових еталонів з метою охорони ґрунтів. На початковому етапі потрібно спиратись на вже існуючі природоохоронні об'єкти, виділяючи в їх межах окремі мікрозаповідники ґрунтоохоронного спрямування. Система ґрунтових еталонів повинна стати основою для оцінки впливу господарської діяльності на ґрунтові процеси та розробки механізмів науково-обґрунтованого ведення господарської діяльності. Це дозволить постійно контролювати найцінніше національне багатство – землю та охороняти ґрунт, який є результатом спільного розвитку біотичних та абіотичних компонентів, а його оптимальне функціонування запорукою цілісності екосистеми.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вовк О.Б. Ґрунт як об'єкт охорони у природно-заповідному фонді України / Вовк О.Б., Орлов О.Л.// Природно-заповідний фонд України – минуле, сьогодення, майбутнє: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 26-28 травня 2010 р. - Тернопіль: Підручники і посібники, 2010.- С. 151-155.
2. Бенцаровський Д. М. Закон про охорону родючості ґрунтів / Бенцаровський Д. М., Дзюба О. Г., Кулинич П. Ф. // Матеріали Між-нар. наук.-практ. конф. «40 років: від агрохімічної служби до служби охорони родючості ґрунтів». - К.: Аграрна наука, 2004. - С. 10-17.
3. Закон України «Про плату за землю» // Відомості Верховної Ради (ВВР). - 1992. - № 38. - С. 560.
4. Газуда Л.М. Еколого-економічні проблеми використання аграрного, ресурсного потенціалу регіону / Газуда Л.М.// Науковий вісник Ужгородського університету. Серія “Біологія”. – 1999. - №6. - С. 246-250.
5. Геренчук К.І. Природа Закарпатської області / К.І. Геренчук. — Львов: Вища школа. Вид-во при Львов. ун-ті, 1981. - 156 с.
6. Добровольский Г. В. Функции почв в биосфере и экосистемах (экологическое значение почв) / Добровольский Г.В., Никитин Е.Д. - М: Наука, 1990. - 260 с.
7. Закон України «Про охорону земель» // Урядовий кур'єр (Орієнтир). - 2003. - 6 серпня. - №144.
8. Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» // Урядовий кур'єр (Орієнтир). - 2003. - 23 липня. - №134.
9. Закарпаття - 2010. Статистичний щорічник. - Ужгород: Облуправління статистики, 2010.
10. Зубець М. В. Державна служба охорони ґрунтів: актуальність, прогноз, пропозиції / Зубець М. В., Тараріко О. Г., Медведев В. В., Булигін С. Ю. // Вісник аграрної науки. - 1998. - № 2. - С. 5-9.
11. Манівчук Ю.В. Екологічно ефективні системи Підвищення продуктивності лучних біогеоценозів Карпат / Манівчук Ю.В.— К.: Наукова думка, 2003. - 294 с.
12. Назаренко І.І. Ґрунтознавство: підручник / Назаренко І.І., Польшина С.М., Нікорич В.А. - Чернівці: Книги-XXI, 2004. - 400 с.
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2000 року № 1218 «Про Державний технологічний центр охорони родючості ґрунтів».
14. Орлов О. Л. Ґрунтові еталони в контексті збереження ландшафтного різноманіття Закарпатської низовини / Орлов О.Л., Вовк О.Б. // Функціонування заповідних територій в сучасних умовах України: матеріали міжнар. наук.-практ. конференції. - Синевир, 2009. - С. 60-61..
15. Панас Р. Сучасні еколого-економічні та нормативно-правові проблеми використання та охорони земель в Україні / Панас Р., Маланчук М. - 2007. - Вип. 69. - С. 173-180.
16. Поп С.С. Природні ресурси Закарпаття / С.С. Поп. -Ужгород: «Карпати», 2009. - 340 с.
17. Фекета І.Ю. Характеристика рослинності як фактора ґрунтоутворення та диференціації ґрунтів / Фекета І.Ю., Жулканич Б.М. // Нові технології в геодезії, землевпорядкуванні та лісовпорядкуванні. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 21-22 травня 2009 р. - Ужгород: Карпати, 2009. - С. 102-105.